

Лекція 7

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЯКІСНОЇ СОЦІОЛОГІЇ У ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

Інституціоналізація наукової дисципліни як процес

Становлення будь-якої наукової дисципліни пов'язане з її інституціоналізацією, тобто із набуттям нею всіх атрибутів соціального інституту. Виокремлюють зовнішню і внутрішню форми інституціоналізації (Новикова, 2000). У процесі *зовнішньої інституціоналізації* науки вирізняють три основні напрями, послідовний розвиток яких поглиблює інституціоналізацію. По-перше, це поява і збільшення кількості різного роду публікацій (статті, монографії тощо), а також заснування спеціалізованих періодичних видань (часописів, збірок, щорічників тощо). По-друге, включення нової науки в систему освіти: введення її як обов'язкового предмету у навчальні плани різних типів навчальних закладів (університетів, шкіл тощо), створення у вищих навчальних закладах спеціалізованих відділень і кафедр, видання підручників і навчальних посібників із нової дисципліни, присудження професійних кваліфікацій і наукових ступенів за новою науковою спеціальністю. По-третє, створення національних і міжнаціональних товариств і асоціацій, а також різноманітних спеціалізованих наукових установ. Процес *внутрішньої інституціоналізації* будь-якої наукової дисципліни, зокрема й якісної соціології, означає формування самосвідомості вчених, удосконалення організаційної структури, формування усталеного поділу праці всередині нової наукової дисципліни, розроблення ефективних дослідницьких методів і прийомів, формування правил і норм професійної етики, тобто виникнення всього того, що суттєво сприяє процесу вироблення і систематизації знань саме в цій царині пізнання.

У цій лекції здійснено спробу реконструювати історію інституціоналізації якісної соціології на пострадянському просторі відповідно до названих вище напрямів і етапів¹.

Становлення якісної соціології на пострадянських теренах

Зазвичай вважають, що в західній соціології ренесанс якісних методів у суспільних науках відбувся у 1970–1980-х роках; утім, у пострадянських країнах, зокрема в Росії й Україні розвиток цієї методології розпочався дещо пізніше — 1990-ми роками. На наш погляд, якісну методологію було занесено до нас, образно кажучи, «західним вітром». Вона доволі швидко набула послідовників і посіла гідне місце в методичному арсеналі вітчизняних досліджень.

Етап популяризації нетрадиційної для вітчизняних дослідників інтерпретативної теоретико-методологічної перспективи стартував завдяки публікаціям у низці російських часописів, відкритих новим науковим віянням. Одним із перших був часопис “Вопросы социологии”, що виходив друком упродовж 1992–1993 років, цілком присвячений новому типу досліджень. У його номерах публікувалися переклади статей західних дослідників і перші розвідки російських соціологів із відповідної проблематики. Пізніше — від кінця 1990-х — російські періодичні видання «Социологический журнал», «Социология: 4М», «Мир России», «Журнал социологии и социальной антропологии», «Социологические исследования», «Общественные науки и современность», «Телескоп: журнал социологических и маркетинговых исследований» почали регулярно розмішувати у своїх номерах статті, присвячені якісній методології і результатам якісних досліджень. На початку 2000-х у соціологічній періодиці з'явився перший спеціалізований часопис «ИНТЕР (Интеракция. Интервью. Интерпретация.)», котрий не став, на жаль, регулярним виданням. Українські наукові часописи «Соціологія: теорія, методи, маркетинг» (Інститут соціології НАН України), «Гендерные исследования» (Харківський центр гендерних досліджень), «Україна мо-

---

¹ У процесі підготовки даної лекції авторка скористалася методом експертного інтерв'ю, щоби на підставі експертних думок та оцінок відтворити історію інституціоналізації якісної соціології у пострадянських країнах. Було зібрано дев'ять інтерв'ю, експертами виступали українські дослідники, які мають досвід проведення якісних досліджень: Н.Костенко, О.Злобіна, Л.Скокова, С.Бабенко, Ю.Сорока, Н.Лавріненко, О.Гончарук, Т.Домнич, Л.Амджадін.

дерна» (Інститут історичних досліджень, м. Львів) відкриті для матеріалів з цієї проблематики від моменту свого створення.

На початку 1990-х років разом із популяризацією західних здобутків у журнальній періодиці становлення і розвиток якісної соціології в Росії тривав завдяки великим дослідницьким проектам, що їх ініціювали й очолювали авторитетні західні соціологи. Відтак у російській соціології, починаючи від 1990-х років паралельно розвивалися, як мінімум, три наукові центри якісних досліджень. Проект «Соціальна структура російського села», очолюваний англійським соціологом Теодором Шаніним, завершився опублікуванням однієї із перших вітчизняних монографій, в якій було узагальнено дані інтерв'ю і включеного спостереження, «Голоса крест'ян: Сельская Россия XX века в крестьянских мемуарах» (*Голоса крест'ян*, 1996). Проект «Століття соціальної мобільності в Росії» (під керівництвом французького дослідника Данієля Берто) був реалізований зусиллями молодих на той час соціологів Інституту соціології РАН (Вікторії Семенової, Марини Малишевої, Олени Мещеркіної, Катерини Фотєєвої та ін.), які зацікавилися проблематикою якісної методології і згодом стали провідними спеціалістами якісного напрямку. Результатом цього проекту була колективна монографія «Судьбы людей: Россия. XX век» (*Судьбы людей*, 1996). Проект пітерських соціологів «Формування етнічних меншин у Санкт-Петербурзі та Берліні» здійснювався під керівництвом Віктора Воронкова та Інґрід Освальд і завершився виданням монографії «Конструирование этничности» (*Конструирование этничности*, 1998) та створенням Центру незалежних соціологічних досліджень, який і донині реалізує різнопланові проекти в рамках якісної парадигми (див.: *Інтернет-ресурси*). Ще одним центром становлення якісної соціології виявилися гендерні студії — Московський центр гендерних досліджень і Харківський центр гендерних досліджень (див.: *Інтернет-ресурси*), підтримувані Фондом Джона Д. і Кетрін Т. МакАртурів. У рамках цих інституцій здійснено низку якісних соціологічних проектів з різноманітної гендерної тематики.

Таким чином, у 1990-ті роки було закладено традицію вивчення нових явищ суспільства, що трансформується, соціоструктурних інновацій, багатоманітних сфер соціальної мобільності, зміни соціальної ідентичності із використанням якісних методів (на той час переважно біографічного інтерв'ю і включеного спостереження). За результатами згаданих вище проектів у Росії було створено й опубліковано перші колективні монографії, присвячені трансформаційним соціальним реаліям, що були взяті за зразок аналітичної роботи всіма дослідниками на пост-

радянському просторі, які зацікавилися якісною перспективою. Крім того, з урахуванням досвіду участі у цих проектах були написані перші російські підручники з якісних методів, у яких усвідомлювались і викладались дослідницькі здобутки першопрохідників (*Ковалев, Штейнберг, 1999; Семенова, 1999*). В Україні 1990-ми роками становлення якісної соціології відбувалося принципово інакше, ніж в Росії. Воно йшло головним чином через ініційовані окремими соціологами якісні дослідження в рамках власних наукових інтересів і шляхом ознайомлення передовсім із російським дослідницьким досвідом. Великі дослідницькі центри якісних досліджень в Україні не склалися, на думку автора лекції, не останньою чергою через брак потужного «зовнішнього» імпульсу в особі досвідчених західних дослідників — носіїв нової методологічної перспективи.

Розширення проблематики і методичного арсеналу якісних досліджень

Від кінця 1990-х років потік якісних досліджень у російській і українській соціології зростає із кожним роком, завдяки чому розширювалися тематичні напрями, збагачувався методичний арсенал і аналітична майстерність дослідників. Розглянемо деякі з тематичних напрямів вітчизняних якісних досліджень.

Якісні методи добре зарекомендували себе під час вивчення **трансформації колишніх і становлення нових соціальних груп** у період суспільних змін. Глибинні інтерв'ю застосовували як вдалий інструмент для опису становлення російського й українського середнього класу, особливостей його соціальних характеристик, соціально-професійних ідентичностей, повсякденних практик (*Дилигенский, 2002; Симончук, 2003*). Методом включеного спостереження і дієвої участі у виробничому житті досліджували багатоаспектні явища трудового процесу і повсякдення робітників (*Алексеев, 2003*). На підставі даних інтерв'ю і фокус-груп вивчали особливості класової свідомості, соціального самопочуття, внутрішньої гетерогенності й протестної поведінки робітничого класу в сучасній Україні та Росії, стратегії розв'язання робітниками трудових конфліктів (*Козина, 1995; 1997; Попова, 2004; Симончук, 2007; Бессокирная, 2008*). Із застосуванням різноманітних якісних методів описано сучасні процеси соціальної структуризації у пострадянському селі, становлення нових класових відносин, особливості соціального портрету фермера, динаміку способу життя сільських жителів, успішні практики повсякденного життя селян (*Голоса крестьян, 1996; Гончарук,*

2004; *Базове дослідження*, 2004; *Виноградский*, 2007; *Бабенко*, 2008; *Бабенко, Николко*, 2008). Методом інтерв'ю досліджувались характеристики вищих верств, еліти пострадянського суспільства (*Российская элита*, 1996; *Амджадин, Вишняк, Привалов*, 2003).

Соціологи активно використовували якісні методи в проектах дослідження напрямів і способів адаптації різних соціальних груп до нової реальності, що виникла в результаті соціально-політичної й економічної трансформації радянського суспільства (*Злобина, Тихонович*, 1996; *Цветаева*, 2000; *Готлиб*, 2000; *Попова*, 2007). Низку якісних досліджень було присвячено становленню підприємництва й опису соціального портрета підприємця (*Чирикова*, 1998; *Демченко*, 1998; *Симончук*, 1999а; *Климова, Щербакова*, 2008). Шляхом аналізу біографічної інформації вивчалися механізми й мотиви професійної мобільності фахівців з вищою освітою, стратегії їхньої адаптації до нового соціально-економічного середовища (*Симончук*, 1999а; *Мещеркина*, 2001; *Бондарь*, 2001). Інтерес становлять якісні дослідження групи безробітних (*Жидкова*, 2001), явища бідності, наприклад вивчення проблеми бідності молодих мешканців інтернатів методом дієвої участі дослідника (проживання і роботи в життєвому середовищі досліджуванних) (*Лобнер*, 2007).

Багато досліджень із застосуванням біографічного методу присвячено **різним видам соціальної мобільності**, зокрема вивченню міжгенераційної мобільності та зміни культурних моделей російських сімей під час переходу до ринку (*Берто, Мальшева*, 1994) і тенденцій міжпоколінної соціальної мобільності селян (*Голоса крестьян*, 1996), аналізу шляхів молодого покоління в підприємництво (*Семенова*, 1996; *Симончук*, 1999), дослідженню сучасної міграційної і соціальної мобільності росіян через історії конкретних сімей (*Долгих*, 1996), вивченню трансформації класової структури постреволюційного суспільства, стратегій виживання й адаптації членів заможних сімей царської Росії після 1917 року (*Фотеева*, 1996), трансмісії соціального статусу росіян в екстремальній ситуації суспільних перетворень (*Берто*, 1996).

Застосування комбінованої дослідницької стратегії (масові опитування і набір якісних методів — фокус-групи, глибинні інтерв'ю, контент-аналіз преси) вможливило багатоаспектне **вивчення життя шахтарських міст** у період реструктуризації вугільної промисловості у Росії та Україні, зокрема дослідження соціальних і психологічних наслідків цієї реструктуризації, стратегій з працевлаштування і виживання звільнених шахтарів у результаті вимушеної мобільності (*Ильин*, 1997;

Крутой пласт, 1999; *Симончук*, 1999b; *Кононов*, *Кононова*, *Денищук*, 2001). Темою дослідження були також стратегії імобільної поведінки мешканців малих міст шахтарського регіону в пострадянський період (*Мацко*, 2008).

Біографічні джерела і фокус-групи широко використовують у **соціології та соціальній антропології професій** (*Попова*, 2004; *Социальная динамика*, 2007; *Мансуров*, *Юрченко*, 2008; *Профессиональные группы*, 2003; *Профессии.doc*, 2007). Предмет дослідження становлять культура і мова окремих професійних груп, ідентичність професіоналів, їхні повсякденні практики, процеси професіоналізації і професійної соціалізації, гендерні моделі професій, владні й етичні порядки в професії тощо. У періоди суспільних трансформацій соціологи особливу увагу приділяють тому, як змінюються цінності та життєві світи окремих професій (медики, адвокати та ін.), як виникають й інституціоналізуються нові професії (наприклад соціальний працівник, менеджер, web-дизайнер тощо) та деградують і зникають колишні.

Чимало якісних досліджень було присвячено **гендерній проблематиці**. Тематами цих досліджень були, зокрема, трудова біографія жінки, сучасне функціонування феномену дискримінації у рамках російської патерналістської культури труда і трудової етики (*Мещеркіна*, 2004a), гендерні моделі професій (*Социальная динамика*, 2007), стратегії вибору сучасної жінки між материнством і професією, змістовне наповнення життєвого циклу сучасної росіянки (*Никитина*, 2004), відмінності у біографічному портреті чоловіка і жінки, тенденції співвідношення «сім'я і робота» у різних поколіннях жінок (*Мещеркіна*, 2004b), освіта як доленосний фактор жіночої біографії (*Лагунова*, 1997), гендерний опис батьківських ролей (*Киблицкая*, 1999; *Эпштейн*, 2003), особливості жіночого підприємництва і соціальний портрет бізнес-леді (*Чирикова*, 1998, 2002; *Женщина*, 2000; *Суковатая*, 2002; *Мещеркіна*, 2002; *Исакова та ін.*, 2004), становлення жіночої самосвідомості активісток руху за права жінок (*Новикова*, *Карева*, 2004), гендерне вимірювання соціальної й політичної активності в перехідний період (*Гендерное измерение*, 1996), джерела конструювання гендерних ідентичностей у радянський період, зв'язок особистих і суспільних подій у пам'яті жінок старшого покоління (*Суковатая*, 2009), гендерні особливості сексуальності (*Роткирх*, 1997; *Темкіна*, 1999; *В поисках сексуальности*, 2002), створення гендерних образів і ролей засобами реклами (*Юрчак*, 1997), конструювання образу жінки у сприйнятті чоловіків (*Сорока*, 2003), міжнаціональний досвід дослідження й регулювання гендерних відносин (*Марце-*

нюк, 2007), стратегії конструювання маскулінності (*Мещеркіна*, 2002; *Артемов*, 2006), особливості застосування якісних методів у гендерних дослідженнях (*Мещеркіна*, 2002).

Якісні методи виявилися ефективними для вивчення раніше **ідеологічно заборонених для дослідження чи табуйованих соціальних явищ**. Так, біографічний метод було використано для аналізу феномена дисидентства та опису повсякденного життя дисидентського середовища (*Чуйкіна*, 1997; *Кристал*, 1997), вивчення соціальної стратифікації гулагівської Воркути 1930–1950-х років (*Ільїн*, 1999). Явище «дідівщини» досліджувалося на підставі власних спостережень в армійському середовищі та різноманітних особистих документів і речей (солдатські альбоми, фотографії, вірші, написи тощо) (*Гуренко*, 1990; *Проноза*, 1999, 2000, 2003). Біографічні, візуальні, текстові джерела прислужилися ефективними засобами соціологічного вивчення сексуальності, гомосексуальних стосунків, порнографії (*Голод*, 1996; *Герасимова*, 1997; *Темкіна*, 1999; *В пошуках сексуальності*, 2002; *Омельченко*, 2004; *Касянчук*, *Лецинський*, 2008b). Якісна методологія є адекватною також для дослідження замовчуваних раніше соціальних проблем інвалідів, опису їхніх соціальних характеристик, аналізу соціальних стереотипів і атиюдів стосовно інвалідів, мотивації створення громадських організацій інвалідів і проблеми самореалізації інвалідів через їхню участь у роботі цих організацій (*Ярская-Смирнова*, 2002; *Дікова-Фаворська*, 2009).

Темами якісних досліджень стали різноманітні **вияви девіантної поведінки та соціальної ексклюзії**: наркоманія (*Позднякова*, 1997; *Свеженцева*, 2000; *Вышемирская*, 2001; *Огляд*, 2005), проституція (*Курманова*, *Башмакова*, *Бутенко*, 2000; *Меренков*, *Никитина*, 2000), примусова праця і сексуальна експлуатація дітей (*Швед*, 2006; *Запобігання торгівлі дітьми*, 2003; *Дитяча праця*, 2009), жебрацтво (*Ньютсон*, 1997; *Кудрявцева*, 2001, 2004), дитяча і доросла безпритульність (*Журавлев*, 1996; *Расскажи свою историю*, 2000; *Рюль*, 2008; *Соловьева*, 2007; *Соха*, 2008) та ін. Ці гострі соціальні проблеми часто були предметом досліджень великих соціологічних і маркетингових компаній, наприклад Центру соціальних експертиз при Інституті соціології НАНУ, Київського міжнародного інституту соціології, Українського інституту соціальних досліджень ім. О.Яременка, Центру соціальних і маркетингових досліджень «СОЦІС» тощо. Зазвичай ці теми вивчають на замовлення міжнародних організацій, таких як Програма розвитку ООН в Україні, Представництво дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, Представництво Світового банку в Україні та ін.

Від початку 1990-х років соціологи переймалися необхідністю опису **процесів трансформації колишніх і конструювання нових соціальних ідентичностей**, що були спричинені суспільними змінами, і саме якісна методологія забезпечила адекватні засоби для реалізації цього завдання (*Голофаст, 2002; Здравомыслова, Темкина, 2004*). Шляхом аналізу біографічних інтерв'ю вивчалися процеси конструювання нових професійних ідентичностей і ролей (*Попова, 2004; Профессиональные группы, 2003*), трансформації соціально-професійної ідентичності фахівців з вищою освітою у процесі зміни професії (*Симончук, 1999*), особливості соціальної і професійної ідентичності українських і російських мільйонерів (*Иващенко, 2007; Щедрина, 2007*).

Багато дослідників зосереджували увагу на якісному аналізі історичних і національних ідентичностей. Зокрема, на підставі фокусованих групових інтерв'ю здійснено вивчення образів Сходу і Заходу України в суспільній свідомості жителів Донбасу, аналіз просторових образів регіонів України (Донбасу і Галичини) та образ країни загалом у суспільних дискурсах (*Кононов, 2009; Хобта, 2009*). За допомогою лейтмотивних нарративних інтерв'ю вивчались особливості етнічної ідентичності студентської молоді та прогноз ситуації щодо міжетнічної толерантності (*Арутюнова, 2007*). Предметом аналізу були також регіональні особливості історичних ідентичностей і вплив їх на формування сучасних політичних орієнтацій в Україні (*Середа, 2004*); історично специфічний образ міста (Харкова) у суспільних уявленнях і вплив, який він справляє на ідентичності харків'ян (*Мусієздов, 2009*); процес конструювання української ідентичності на основі вивчення образів реклами (*Семихат, 2009*). Різноманітні якісні методи використовували для аналізу повсякденних колективних практик, на підставі яких, зокрема, показано, як участь і перемога української національної збірної у світовому чемпіонаті з футболу вплинули на поширення неформальних масових практик конструювання й прояву української національної ідентичності (*Филитова, 2006*). На матеріалах листування української і німецької подруг проаналізовано проблеми сприйняття нових культурних зразків, формування нових стереотипів поведінки у повсякденному житті, зміни самоідентичності особистості в період об'єднання Німеччини у 1989–1990 роках (*Кальная, 2009*).

На підставі автобіографічних описів або даних інтерв'ю досліджувались релігійні ідентичності студентської молоді (*Скокова, 2003*), формування релігійних ідентичностей у нових релігійних організаціях (на прикладі неопротестантських груп) (*Миронович, 2009*), шляхи укорінення

релігійної ідентичності через історії воцерковлення православних жінок (Іпатова, 2004), ісламські практики та ідентичності жінок різних поколінь (Сабинова, 2004). Предметом якісних досліджень виступали й різні аспекти конструювання сексуальної ідентичності (Темкіна, 1999; *В поисках сексуальности*, 2002; Роткірх, 1997; Омельченко, 2004; Касянчук, Лециньський, 2008а).

Якісні методи цікаво застосовують у **соціології конфліктів**, зокрема через багатоаспектний аналіз «мови конфлікту» вивчають різноманітні явища повсякденності; через зміни у мові конфлікту фіксують тенденції соціальних змін; виявляють особливості зв'язку повсякденного дискурсу і соціальної пам'яті (Даниленко, 2006; 2007). У дослідженнях соціальних конфліктів використовують експерименти гарфінкелівського типу для отримання наративів, насичених характеристиками мови конфлікту, що розглядаються як маркери ідентичностей (Даниленко, 2009).

Широко застосовують якісні методи у **соціології молоді**, зокрема для аналізу численних молодіжних субкультур (*Молодежная культура*, 2001; *Щепаньская*, 2004; Омельченко, 2004, 2005). На підставі біографічних джерел вивчалися динаміка ціннісних орієнтацій студентської молоді України 1990-х років (*Сокурьянская*, 2000), а також цінності й установки молодих поколінь російського суспільства в теперішній момент і в часовій динаміці (*Отцы и дети*, 2005). Звернення до якісних методів є до речним й у разі опису становлення волонтерського руху, створення соціального портрета волонтера, мотивації волонтерської діяльності (Юрченко, 2004), особливостей уявлень молодих російських і німецьких волонтерів із соціальної роботи про толерантність (*Сикорская*, 2007).

Звернення до якісних методів виправдане в разі вивчення **різноманітних соціальних явищ і процесів**. Наприклад, при дослідженні соціальних нерівностей у здоров'ї петербуржців глибинні інтерв'ю із представниками різних соціально-економічних груп дали змогу всебічно вивчити широке коло чинників, що детермінують статус індивідуального здоров'я (Русинова, Браун, Панова, 2003). Біографічні матеріали були підґрунтям для опису повсякдення радянських людей, зокрема ідеологічних практик примусової публічності, порушення бар'єрів особистого і групового контролю, тощо (*На корме времени*, 2000; *Цветаева*, 2000; *Козлова*, 2005). Ефективним було й вивчення особливостей економічної моральності різних груп українського суспільства шляхом аналізу даних фокус-групових дискусій (*Кондратик*, 2009). Метод інтерв'ю використовували також для дослідження сучасного етапу становлення адміністративного судочинства в Україні (*Амджадин, Гончарук, Павличенко*, 2007).

Серед напрямів соціологічних досліджень можна виокремити також збирання **документів особистої й сімейної історії** та опис їх. Серед праць такого жанру — «наївне письмо», тобто невідредаговані автентичні матеріали респондентів (Козлова, Сандомирская, 1996; Козлова, 2005; Илизаров, 2007; *Дорогами семейных историй*, 2002).

Від початку 2000-х років для аналізу минулого і теперішнього суспільства соціологи й антропологи почали активно використовувати **візуальні матеріали й об'єкти** (фото, відео, кіно, живопис, реклама, електронні й друковані ЗМІ). Візуальні методи збагатили методичний арсенал і способи аналізу даних вітчизняних соціологів, спонукавши їх досліджувати, яким чином візуальні репрезентації впливають на соціальні уявлення, спрямовують і оформляють повсякденні соціальні практики людей. Зокрема, шляхом аналізу фотографій весільних урочистостей, життя в дитячому будинку, сімейних альбомів, портретів представників радянської й сучасної інтелігенції висвітлювали соціальні смисли зафіксованих об'єктів й образів повсякденності (*Визуальная антропология*, 2007; Попов, 2007; Мецержкина, 2006). Покладаючи за об'єкт аналізу кінофільми, зокрема радянські кінострічки різноманітних жанрів та історичних періодів, вивчали презентації шкільного життя в різні періоди радянської історії (*Визуальная антропология*, 2007), конструювання образів етнічних «інших» у радянському кінематографі, наприклад образу українця і конструювання української ідентичності (*Семихат*, 2009). Мабуть, найзатребуванішим візуальним об'єктом аналізу є реклама. Серед тем її дослідження назвемо, зокрема, гендерну політику реклами на пострадянському телебаченні (*Суковатая*, 2004), конструювання гендерних ідентичностей засобами реклами (*Бурейчак*, 2007; *Юрчак*, 1997), символічні маркери української конс'юмеристської культури (*Бурейчак*, 2006), тощо. Використовуючи різноманітні культурні продукти — рекламу, теленовини, кінофільми — досліджують соціокультурний контекст сприйняття у повсякденності (*Сорока*, 2003; 2004). За допомогою різноманітних візуальних знаків, що впроваджуються в масову свідомість через рекламу, кіно, фотографії, медіа, досліджено механізм формування нового образу жінки в пострадянському суспільстві (*Женщина и визуальные знаки*, 2000).

Соціологічній інтерпретації піддають й інші візуальні форми — міські графіті, пам'ятники, назви вулиць, музеї, картини народних і професійних митців тощо. Предметом аналізу при цьому виступали соціальні функції асоціальних київських графіті (*Головаха*, 2004), графіті як елемент гомосексуальної культури (*Касянчук, Лециньський*, 2008а),

«еротичні» студентські графіті (*Шумов, 1996*), пам'ятники міста як засіб конструювання історичної пам'яті (*Середа, 2008*). Об'єктом дослідження є також музей як публічний простір конструювання й репрезентації ідентичності; приміром, шляхом вивчення колективних практик створення й функціонування історико-краєзнавчого музею в Дубасарах постулюють конструювання придністровської ідентичності (*Філіппова, 2007*). На прикладі ресторану «Криївка» у Львові проаналізовано механізм комодифікації історичного минулого, пов'язаного із рухом УПА, та вбудовування елементів націоналізму в структури споживання в українському суспільстві (*Демків, 2009*). Увагу приділяють також вивченню знакових аспектів повсякденної практики, тобто тому, в який спосіб повсякденні речі беруть участь у процесі типізації потенційних партнерів по соціальній взаємодії та в оцінюванні бажаності контакту (*Слободянюк, 2006*).

Одним із наймасштабніших якісних дослідницьких проєктів 2000-х років у Росії є «Міжнародна біографічна ініціатива» (див.: *Интернет-ресурси* і публікації: (*Батыгин, 1999; Козлова, 2007; Мазлумянова, 2007*)). Головними завданнями цього проєкту були, по-перше, написання **історії радянської соціології постхрущовського періоду** і, по-друге, створення сайту, присвяченого методології біографічного методу (його автор і науковий керівник Борис Докторов). На сайті розміщено багато статей з даної проблематики, є велика добірка біографій радянських соціологів (у вигляді текстів інтерв'ю), а також інші матеріали (листи, доповідні, протоколи зборів, некрологи). Наявні тут матеріали зібрано дослідниками трьох проєктів: «Російська соціологія 1960-х» (під керівництвом Геннадія Батигіна), «Професійні кар'єри» (під керівництвом Геннадія Батигіна і Лариси Козлової) та «Біографії й історія» (під керівництвом Бориса Докторова).

В Україні також здійснювали аналогічний проєкт, присвячений **історії становлення української соціології** (щоправда, менш масштабний, ніж у Росії). Цей проєкт паралельно реалізовували різні українські дослідники. Володимир Паніотто і Роман Ленчовський у 2006–2008 роках взяли серію інтерв'ю з українськими соціологами в рамках проєкту Київського міжнародного інституту соціології «Обличчя соціології України» (*Ленчовський, 2009*). Олександр Рибщун зібрав колекцію інтерв'ю, що призначалася для його дисертаційної роботи. Варіанти реконструкції історії розвитку української соціології на підставі біографічної інформації описані, зокрема, у монографії, присвяченій творчості і діяльності Вілена Чорноволенка (*Чорноволенко, 2009*), а також у кандидатській дисертації Олександра Рибщуна (*Рибщун, 2009*).

Отже, на сьогодні численні дослідницькі напрями в російській та українській соціології вже охоплені якісними дослідженнями¹. Соціологи продуктивно використовують широкий арсенал якісних методів: вільні та напівструктуровані інтерв'ю, фокус-групи, case-study, включене спостереження, аналіз особистих документів і візуальних матеріалів тощо.

Якісні методи в дослідженнях істориків України

Досвід проведення дослідницьких проєктів, ґрунтованих на біографічних і фокусованих інтерв'ю, письмових і візуальних матеріалах мають не лише російські та українські соціологи, а й історики, соціальні антрополоґи, етноґрафи, фольклористи, маркетолоґи. Так, від початку 1990-х років в Україні активно і плідно розвивається соціально-гуманітарний напрям історичних досліджень, що його називають **усною історією**. За допомогою цього методу першою чергою розробляли тематику, замовчувану офіційною радянською історіоґрафією². Вітчизняні історики здійснили велику роботу зі створення архівів особистих документів і свідчень та розвитку методу усної історії.

Один із наймасштабніших проєктів присвячений історії Голодомору 1932–1933 років. Різними дослідницькими колективами зібрано багаті колекції спогадів очевидців, підготовлено десятки публікацій особистих свідчень про траґічні події колективізації й голодомору (Нолл, 1999; *Український голокост*, 2003, 2004; *Столиця відчаю*, 2006).

Низку досліджень присвячено історії Другої світової війни, зокрема збиранню усних історій очевидців війни (*Спогади*, 2006), явищу суспільного колабораціонізму (на прикладі повсякденного життя Харкова у перші роки окупації) (*Крижаний*, 2008), досвіду виживання у гетто (*Смирин*, 2003), історії радянських військовополонених у Німеччині (*Шнеер*, 2003). Кілька великих проєктів присвячено темі використання примусової праці мільйонів українців у фашистській Німеччині. Усні історії й автобіоґрафічні рукописи колишніх підневільних робітників

¹ Докладну бібліоґрафію видань російською мовою з тематики «Якісні методи досліджень у соціальних науках» див.: (*Штейнберг, Шанин, Ковалев, Левинсон*, 2009: 334–345; *Масалков*, 2002), з тематики «Усна жіноча історія: бібліоґрафія по теорії, методології і польовим дослідженням» див.: (*Устная история и биография*, 2004: 258–266). Історію розвитку соціології повсякденності й застосування якісної методології дослідниками харківської соціолоґічної школи викладено у: (*Ковалева*, 2009).

² Докладніше про дослідницькі проєкти істориків див.: (*Пастушенко*, 2006).

увійшли до збірок «Невигадане. Усні історії остарбайтерів» (*Невигадане*, 2004) і «То була неволя...». Спогади та листи остарбайтерів» (*То була неволя*, 2006).

Чимало досліджень у жанрі усної історії присвячено гендерній тематиці. Зібрані співробітниками жіночого центру «Спадщина» інтерв'ю жінок віком 70–90 років із різних регіонів України, котрі пережили кризові суспільно-політичні ситуації за радянської й пострадянської доби, опубліковано в збірках «Усна жіноча історія. Повернення» (*Усна жіноча історія*, 2003) та «Женская устная история. Гендерные исследования» (*Женская устная история*, 2004; 2005). На матеріалах цього проекту вдосконалюється методологія усної історії (*Кісь*, 2007) і досліджується, зокрема, гендерна ідентичність і конструювання пам'яті кризових моментів історії (*Суковатая*, 2009).

Використовуючи метод усної історії, Інститут історії церкви при Українському католицькому університеті (Львів) від 1992 року реалізує дослідницький і архівно-музейний проект «Образ сили духу: жива історія підпільного життя Української Греко-католицької церкви 1946–1989 рр.» (див.: *Интернет-ресурси*). Зібраний архів містить багату колекцію фотокопій із державних архівних установ, текстів інтерв'ю, фотографій, особистих документів громадян про релігійне життя українських греко-католиків у підпіллі (*Институт історії церкви*, 2002).

Інститут юдаїки від 1998 року працює над проектом «Єврейські долі: Україна — ХХ століття (усні історії та спогади)» (див.: *Интернет-ресурси*). Колекція містить безліч офіційних документів і кілька сотень біографічних інтерв'ю з людьми старшого покоління (1900–1930 року народження) із різних регіонів України, зокрема усні історії жертв Голокосту на теренах колишнього СРСР (*Смирин*, 2003; *Швейбиш*, 1996, *Живими остались*, 1999).

Зазначу, що багато публікацій про голодомор, Другу світову війну, національно-визвольний рух ХХ століття, політичні репресії можна знайти на офіційному сайті Українського інституту національної пам'яті, мета якого — створення електронного архіву національної пам'яті (див.: *Интернет-ресурси*).

Дехто з істориків, соціологів, журналістів збирають різноманітні матеріали, пов'язані з історією помаранчевої революції (*Яневский*, 2005; *Павленко*, *Кульчицький*, 2005). У таких колекціях є агітаційні матеріали, плакати, листівки, речові артефакти про події того періоду. Цій темі присвячено сайт, де можна знайти музику, вірші, пісні, відео, фото й інші матеріали цього історичного періоду (див.: *Интернет-ресурси*). Але

грунтовних публікацій з висвітлення цієї тематики автору знайти не вдалося.

Можна стверджувати, що всі згадані вище проекти українських істориків, зібрані ними усні історії й опубліковані матеріали потенційно є унікальним джерелом інформації для наукових досліджень соціологів, культурологів, соціальних філософів, психологів.

Якісні методи в маркетингових дослідженнях

Крім соціологів та істориків, якісні методи ефективно застосовують маркетологи. Уже від початку 1990-х років маркетингові компанії, стимульовані співпрацею із західними замовниками і дослідниками, використовують різноманітні якісні методи (фокус-групи, поглиблені інтерв'ю, візуальні матеріали, тощо), і разом постійно розширюють і вдосконалюють методичний арсенал. У практиці маркетингу цю методологію використовують для дослідження широкого поля тем — від споживання продукції різних брендів і переваг аудиторій мас-медіа до мотивації електоральної поведінки і вживання наркотичних речовин — однак результати цих досліджень і методичні інновації відомі соціологам недостатньо. На думку експертів, ознайомлення із досвідом маркетологів ускладнене насамперед тим, що результати досліджень зазвичай є власністю замовника, а вдалі методичні розробки становлять конкурентний ресурс маркетингових компаній. Тим не менш, проблеми і досвід використання якісних методів висвітлюють публікації у спеціалізованих часописах «Маркетинг в Україні», «Маркетингові дослідження в Україні», «Маркетинг і реклама». Однак через брак наукових публікацій у соціологічних часописах методичні й теоретичні досягнення маркетологів у царині якісної методології залишаються маловідомими для широкого кола соціологів.

Включення якісної соціології в систему освіти

Важливу роль в інституціоналізації якісної соціології на пострадянському просторі відіграло включення її до системи освіти на різних рівнях і в різноманітних формах. Відчутний внесок у популяризацію і поширення якісної методології серед широкого кола дослідників постсоціалістичних країн зробили, по-перше, стажування молодих вітчизняних соціологів у дослідницьких центрах Західної Європи і США, де інституціоналізація якісної соціології відбулася раніше; по-друге, проведення соціологічних шкіл з тематики якісних методів. Так, Центр соціологічної освіти при Інституті соціології РАН від 1998 року регу-

лярно проводить навчання за відповідним модулем (див.: *Интернет-ресурси*). Наприклад, 1999 року в роботі однієї з перших Міжнародних літніх шкіл із соціології «Пострадянське суспільство: нові методи дослідження і моделі інтерпретації» брали участь українські соціологи (Вікторія Середа, Катерина Івашенко, Олена Жулькевська, Олена Симончук). У рамках навчальної програми проводили тренінги провідні фахівці з техніки нарративного інтерв'ю — німецькі соціологи Габріеле Розенталь і Вольфрам Фішер-Розенталь, а також російські спеціалісти Вікторія Семенова і Олена Мещеркіна.

У Вищій школі соціології при Інституті соціології НАН України від 2003 року викладається модуль з якісних методів (організатор — Любов Лещенко, лектори — Олена Злобіна, Наталія Костенко, Анжела Патракова, Олена Симончук) (див.: *Интернет-ресурси*). Участь у цих навчальних програмах уже взяли сотні спеціалістів (соціологів-дослідників, аспірантів, викладачів соціологічних дисциплін, маркетологів, представників численних громадських організацій тощо) із різних регіонів України. З ініціативи Вищої школи соціології видано науково-методичний посібник (*Технології*, 2003) і цей навчальний посібник з якісних досліджень в соціології, що його читач тримає в руках.

На початку 2000-х років нова дисципліна була включена до системи вищої освіти України. У цей період спецкурси з якісної методології почали викладати у Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка, Києво-Могилянській академії, Харківському університеті ім. В.Н.Каразіна, Львівському університеті ім. І.Франка і Київському національному університеті культури і мистецтв. У цей час були розроблені й опубліковані перші програми навчального курсу з якісної методології (*Середа, Сусак, 2001; Профатилова, 2004; Подшивалкіна, 2004; Скокова, 2006*), розділ до підручника «Соціологія», присвячений якісним методам (*Скокова, 2009*), навчальний посібник із застосування нетрадиційних методів (кіно, відео, фотоматеріалів, біографічних есе) у процесі викладання соціології (*Горбач, Ковалева, Редько, Сорока, 2001; Сорока, 2004*). Зрештою зараз в українських університетах чимало кваліфікаційних бакалаврських і магістерських робіт готують і захищають із використанням якісних методів, до того ж випускники соціологічних факультетів і спеціалізацій мають знання і навички з відповідних досліджень.

Окремим етапом інституціоналізації якісної соціології можна вважати захист кандидатських дисертацій, присвячених як історії, теорії і методології якісних досліджень, так і практичному застосуванню якісної

методології у дослідженні широкого кола соціологічних проблем. Перші публічні захисти з цього профілю відбулися в Україні на початку 2000-х років (Скокова, 1999; Сорока, 1999; Іванкова-Стецюк, 1999; Симончук, 2000; Бондар, 2000), викликаючи часом гострі дискусії щодо побудови вибірки, репрезентативності даних тощо. Утім, тепер використання якісної методології вважається нормативним і повсякденним, свідченням чому є низка захищених останніми роками дисертаційних робіт (Проноза, 2005; Середя, 2006; Бурейчак, 2007; Кондратик, 2009; Миронович, 2009; Юрченко, 2009; ін.).

Одним з важливих етапів інституціоналізації якісної соціології і розширення кола послідовників нової соціологічної перспективи була публікація перекладів монографій і статей західних соціологів, присвячених методології якісних досліджень (з-поміж величезного обсягу публікацій назвемо такі: (Фукс-Хайнриц, 1994; Страус, Корбин, 2001; Квалле, 2003; Феннето, 2004; Гири, 2004). Паралельно з'явилися методологічні розробки російських і українських вчених, серед найзначиміших: (Ядов, 1998; Семенова, 1999; Ковалев, Штейнберг, 1999; Белановский, 2001; Ильин, 2006; Троцук, 2006; Штейнберг, Шанин, Ковалев, Левинсон, 2009). Розроблялася також методологія окремих методів: фокус-груп (Белановский, 1997; Дмитриева, 1998), включеного спостереження (Алексеев, 2003; Ватолина, 2006); візуальних методів (Штомпка, 2007). Здійснено розроблення комп'ютерних програм для введення, сортування і кодування даних якісних досліджень, зокрема стенограм фокус-груп і глибинних інтерв'ю (Горбачик, 2006). До речі, з книжки Андрія Здравомислова і Володимира Ядова «Человек и его работа в СССР и после» можна дізнатися про те, як методи інтерв'ю і включеного спостереження використовувалися у польових дослідженнях радянських соціологів (Человек и его работа, 2003).

Перспективи подальшої інституціоналізації якісної соціології в Україні

Отже, якісна соціологія вже пройшла у пострадянських країнах кілька необхідних етапів інституціоналізації у якості окремої дисципліни — проведено багато соціологічних досліджень із використанням якісної методології, видано спеціалізовані підручники і монографії, включено її й до системи освіти, здійснено захист чималої низки дисертацій з даної тематики тощо. Якісна методологія визнана українськими дослідниками як ефективний інструментарій для вивчення широкого кола соціальних феноменів і процесів, попри те, що залишається дискусійною низка важ-

ливих методологічних питань, зокрема правила побудови вибірки, стратегії аналізу й інтерпретації даних, питання репрезентативності даних тощо. На думку автора лекції й експертів, для завершення інституціоналізації цієї дисципліни в українській соціології її послідовникам необхідно пройти ще кілька етапів. Обговоримо найважливіші з них.

У вітчизняній соціології прихильники гуманістичної перспективи та якісних методів поки не об'єднані у профільні формальні організації. Так, у складі Соціологічної асоціації України немає секції з якісної соціології; відсутні також професійні асоціації відповідного профілю, зорганізовані соціологами. Звісно, соціологи є членами низки профільних асоціацій інших суспільствознавців, наприклад «Української асоціації усної історії» (див.: *Пастушенко*, 2006) та «Української асоціації маркетингу». Цілком очевидно, що міждисциплінарний характер якісних досліджень та універсальність якісних методів диктують й міждисциплінарний характер професійних асоціацій та архівів даних, тож приєднання до формальних об'єднань, що вже створені й активно розвиваються, повною мірою закономірне і природне. Однак експерти вважають, що назріла необхідність ініціювати створення специфічної соціологічної асоціації, мета якої полягала би в об'єднанні дослідників, які поділяють принципи якісної методології і мають досвід якісних досліджень, а також у забезпеченні обміну інформаційними ресурсами, розвитку освіти тощо. Питання щодо створення такої асоціації стоїть на порядку денному.

Одним зі шляхів зміцнення позицій якісної соціології в Україні можуть виявитися тематичні круглі столи і конференції, яких дотепер вітчизняними соціологами було ініційовано мало. Лідерами тут є, мабуть, історики, котрі здійснюють масштабні проекти (описані вище) й ініціюють міжнародні конференції і семінари з тематики усної історії, наприклад «Життєві історії: методи і соціокультурні реалії» (Київ, 2000), «Усна історія: особливості та перспективи розвитку в Україні» (Донецьк, 2005) «Усна історія: теорія та практика застосування» (Переяслав-Хмельницький, 2006), «Усна історія і дослідження соціокультурних трансформацій: минуле заради майбутнього» (Львів, 2006), «Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень» (Харків, 2006). Навіть на I Конгресі Соціологічної асоціації України (Харків, 2009), де було представлено багато доповідей за результатами якісних досліджень, спеціальної секції з відповідної тематики не було. Очевидно, що ініціювання наукових дискусій та особистих контактів дослідників під час наукових конференцій є необхідною складовою розвитку якісного напрямку української соціології.

Перспективним кроком для розвитку вітчизняної якісної соціології було б створення українського **Архіву даних якісних досліджень**. Його складовими можуть бути, по-перше, різноманітні за жанром первинні дані, які слугували емпіричною базою певних якісних досліджень, наприклад: документи особистого походження (автобіографії, біографії, спогади, генеалогії, щоденники, листи, фото, аудіо і відеоматеріали, тощо), стенограми фокус-груп, записи включеного спостереження, диктофонні записи чи транскрипти інтерв'ю з найрізноманітніших тем, відкриті для повторного аналізу. По-друге, Архів може включати публікації науковців з аналізу та інтерпретації якісних даних різного типу і тематики, і, по-третє, методологічний розділ. Ідеально, якби такий архів та опис його матеріалів перебували у відкритому Інтернет-доступі, у вигляді електронної бази даних. Для цього актуальним є створення спеціалізованого сайту, що включатиме Архів і сприятиме контактам між зацікавленими користувачами. Тут можна передбачити різноманітні рубрики, а саме: імена соціологів, які проводили якісні дослідження, і їх контактна інформація; перелік реалізованих проєктів із зазначенням автора проєкту, його тематики, термінів проведення, застосованих методів, основних результатів; тексти виданих друком статей або неопублікованих звітів з якісних досліджень; публікації з методології. Кожен бажаючий міг би розміщувати інформацію стосовно проєкту, котрий ним вже реалізований або знаходиться у процесі розробки, знаходити однодумців або рецензентів, ділитися досягненнями, обмінюватися досвідом, запрошувати на наукові зустрічі, тощо. На думку експертів, щоб український Архів і відповідний сайт перетворилися на реальність, необхідні ентузіасти і гранти для створення й підтримки цих ресурсів. Такий сайт міг би послугувати на користь об'єднання соціологів-якісників, які працюють у різних соціологічних центрах і в різних регіонах України. Ідея створення Архіву даних якісних досліджень і його концепція може стати предметом обговорення під час проведення круглого столу або конференції.

До створення архівів різноманітних особистих документів вдаються зараз і професіонали, і аматори. В Україні таку мету у своїй діяльності реалізують державні Архіви України (до речі, подібні архіви є в кожній країні), Інститут національної пам'яті, Інститут юдаїки, Інститут історії церкви та інші організації (див.: *Інтернет-ресурси*). У Росії біографічні дані збирає Міжнародне історико-просвітницьке товариство «Меморіал», метою якого є збереження пам'яті щодо політичних репресій ра-

дянської доби¹; Центр документації «Народний архів» (Москва), який зараз є складовою Російського державного архіву новітньої історії (стосовно історії цього центру див.: *Козлова, 2001; Илизаров, 2007*), Біографічний фонд при Соціологічному інституті РАН (Санкт-Петербург) (див.: *Божков, Дивисенко, 2007*), Науковий архів (історико-соціологічний) Інституту соціології РАН (див.: *Интернет-ресурси*). Багаті колекції відповідного призначення мають також Історичні архіви європейських спільнот (див.: *Интернет-ресурси*). Названі центри спеціалізуються на збиранні джерел та інформації, що відображають індивідуальне життя пересічних людей. У цих архівах можна зустріти практично всі види документів як державного діловодства, так й особистого походження, що охоплюють тривалий хронологічний період. Це різноманітні за жанром біографічні матеріали — автобіографії, біографії, біографічні інтерв'ю, спогади, генеалогії, щоденники, листи, сімейні хроніки, фотографії, відео і кінострічки, аудіозаписи, малюнки, нотатки, художні й наукові твори тощо. Ідею створення “Народного архіву” в Україні ініціювала свого часу видатний український соціолог Ірина Марківна Попова, яка брала активну участь в роботі громадської організації “Одеський меморіал”, використовувала джерела якісного і кількісного характеру для вивчення “повсякденних ідеологій” (*Попова, 2000; 2006*). Але, на жаль, до сьогодні ці ідеї застаються не реалізованими.

Крім того, потенційно невичерпним джерелом первинної інформації для соціолога є Інтернет, де на особистих сайтах користувачів і офіційних сайтах численних організацій міститься сила-силенна тематичних досьє (інтерв'ю, особисті документи, фотографії тощо). Багаті колекції якісних даних усіх згаданих вище архівів поки що мало затребувані соціологами, хоча потенційно вони є джерелом різноманітних проблематизацій у рамках широкого кола дослідницьких інтересів і теоретичних підходів; до того ж матеріали архівів можуть бути ефективно застосовані у навчальному процесі.

Безумовно, багатий емпіричний матеріал для соціологів і цінний організаційний і методичний досвід може надати проведення всеукраїнських конкурсів біографій, подібних до тих, що реалізуються в європейських країнах, наприклад у Польщі та Великій Британії (стосовно тематичних конкурсів біографій див.: *Скокова, 2004*). Досвід проведення таких конкурсів уже мають російські колеги. Так, Біографічний фонд

---

¹ Значну за обсягом бібліографію видань громадської організації «Меморіал» див.: (<http://www.memo.ru/about/biblio/spisok/all.htm>).

Соціологічного інституту РАН (Санкт-Петербург) від 1993 року періодично проводить тематичні конкурси біографій (див.: *Интернет-ресурси*). Скажімо, наукова мета конкурсу біографій з теми «Жити за доби змін», проведеного серед жителів Санкт-Петербурга, полягала у вивченні стратегій адаптації росіян до змін, що відбувалися 1990-ми роками, та їхніх оцінок цього процесу (*Цветаева, 2000*), а тема конкурсу, організованого у 2009 році конкурсу, «Я — Петербуржець». Автору лекції й експертам не відомо про подібні конкурсні проекти в Україні. Цікавими темами конкурсу могли б бути, зокрема, сучасні історії трудових мігрантів, радянські та сучасні траєкторії трудової кар'єри, історії життєвого успіху або критичних періодів життя (наприклад, стратегії переживання економічної кризи 2008 року), моделі сприйняття нерівності, історія помаранчевої революції, досвід участі в якій був значимою подією в житті багатьох українців, тощо.

Нагромаджуваний у вітчизняних дослідників досвід роботи з особистими документами, біографічними інтерв'ю, включеними спостереженнями унеобхіднив порушення питання про етику проведення якісних досліджень (*Веселкова, 2000; Пастушенко, 2006; Штейнберг, Шанин, Ковалев, Левинсон, 2009*). Актуальність обговорення проблем дослідницької етики дедалі зростає.

Факт, що процес інституціоналізації якісної соціології іще не завершився, підтверджується й тим, що її послідовники досі не визначили для себе чітку «номінацію», що свідчить про проблему самоідентифікації. Деякі російські послідовники якісної соціології ідентифікують себе як «соціологів-якісників» (див., зокрема: *Семенова, 1999*). Зазначу, що дискутується навіть визначення «якісна» стосовно методології, соціології, дослідження, перспективи тощо, оскільки цей прикметник має двозначний смисл у дихотомічних парах: «якісне — кількісне» та «якісне — неякісне». Щоб уникнути цієї двозначності, намагаються знайти інше визначення, використовуючи прикметники «гуманістична», «інтерпретативна», «розуміюча», «суб'єктивна» тощо.

Отже, якісна соціологія вже стала в Україні популярною дослідницькою перспективою, котра має чимало прихильників і набула статусу повноцінної наукової дисципліни. Історія її інституціоналізації, реконструйована автором пропонованої лекції із застосуванням експертних інтерв'ю, є історією виникнення у вітчизняній соціології методологічного плюралізму й гуманістичної перспективи, які вельми обачливо торували собі шлях у просторі вітчизняних соціогуманітарних досліджень. Черговими кроками, необхідними для завершення інституціоналізації,

можна вважати такі: створення спеціалізованих професійних асоціацій, проведення конференцій і круглих столів, започаткування Архіву даних якісних досліджень, вдосконалення навчальних програм і підготовку вітчизняного підручника з якісних методів, тощо. У світлі ідей Пітера Штомпки щодо нового повороту в соціологічній теорії і методології, а саме фокусуванні уваги на повсякденному житті й використанні для його вивчення «его-документів», спостережень і візуальних даних, зусилля українських дослідників з розвитку якісної соціології є вельми (Штомпка, 2009) актуальними.

Література

---

1. *Алексеев А.Н.* Драматическая социология и социологическая ауторефлексия. — СПб.: Норма, 2003. — Т. 1; 2005. — Т. 3.
2. *Альчук А.* Метаморфозы образа женщины в русской рекламе // Феномен пола в культуре. — М., 1998. — С. 187–191.
3. *Амджадин Л.М., Вишняк О.І., Привалов Ю.О.* Політична та фінансова роль бізнесу в парламентських виборах в Україні 2002 року: спроба соціального діалогу. — К.: Стилос, 2003.
4. *Амджадин Л., Гончарук О., Павличенко П.* Розбудова системи адміністративного судочинства в Україні: проблеми та потреби розвитку (за даними соціологічного дослідження) / За наук. ред. Ю.Привалова, Ю.Саянкі. — К.: Прецедент, 2006.
5. *Артьомов П.М.* Стратегії конструювання маскуліності в угрупованнях футбольних хуліганів // Методологія, теорія і практика соціологічного дослідження сучасного суспільства : Зб. наук. праць. — Х.: Вид. центр ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2006. — Т. 2. — С. 324–328.
6. *Арутюнова Е.* Идентичность и толерантность в студенческой среде московских гуманитарных вузов // Национально-гражданские идентичности и толерантность: опыт России и Украины в период трансформации / Под ред. Л.Дробижевой, Е.Головахи. — К.: Институт социологии НАНУ; Институт социологии РАН, 2007. — С. 104–114.
7. *Бабенко С.С.* Структурна трансформація й успішні практики повсякдення: Глокалізація на сільський манер (за результатами досліджень у Криму) // Вісник Львівського нац. унів-ту ім. І.Франка. — Сер.: Соціологія. — 2008. — Вип. 2. — С. 58–72.
8. *Бабенко С., Николко М.* Между традицией и постмодерном: Глокализация в повседневности крымской деревни // Сельские метаморфозы: Сб. статей / Под ред. А.А.Касьяновой. — Краснодар: ИД «Дедкофф», 2008. — С. 133–152.

9. Базове дослідження Волинської (Сумської, Дніпропетровської, ін.) області / Канадсько-українська Програма реформування та модернізації сільськогосподарського сектору України. — К.: Програма FARM, 2004.
10. *Батыгин Г.С.* Российская социология 60-х годов в воспоминаниях и документах. — СПб.: Изд-во РГХИ, 1999.
11. *Белановский С.А.* Глубокое интервью. — М.: Никколо-Медиа, 2001.
12. *Белановский С.А.* Метод фокус-груп. — М.: Никколо-Медиа, 1996.
13. *Берто Д.* Трансмиссии социального статуса в экстремальной ситуации // Судьбы людей: Россия. XX век. / Под ред. В.Семеново́й, Е.Фотеевой. — М.: Ин-т социологии РАН, 1996. — С. 207–239.
14. *Берто Д., Малышева М.* Культурная модель русских народных масс и вынужденный переход к рынку // Биографический метод в социологии: история, методология и практика. — М.: Ин-т социологии РАН, 1994. — С. 94–146.
15. Биографический метод в социологии: теория, методика, практика / Под ред. Е.Ю.Мешеркиной, В.В.Семеново́й. — М.: Ин-т социологии РАН, 1994.
16. *Божков О.Б., Дивисенко К.С.* Электронная база данных Биографического фонда // Телескоп: журнал социологических и маркетинговых исследований. — 2007. — № 3. — С. 60–62.
17. *Бондар В.С.* Вимір та зміна соціальної позиції молоддю великого міста : Дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.03 / К.: Ін-т соціології НАН України, 2000.
18. *Бурейчак Т.* Козак як гендерно-національний маркер української конс'юмеристської культури // Методологія, теорія і практика соціологічного дослідження сучасного суспільства : Зб. наук. праць. — Х.: Вид. центр ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2006. — Т. 2. — С. 241–247.
19. *Бурейчак Т.С.* Конструювання гендерних ідентичностей в дискурсах реклами : Дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / К.: Ін-т соціології НАН України, 2007.
20. *Ватолина Ю.* Метод наблюдения в социологии. — СПб.: Изд-во СПб-го ун-та, 2006.
21. *Веселкова Н.В.* Об этике исследования // Социологический журнал. — 2000. — № 8. — С. 109–114.
22. Визуальная антропология: новые взгляды на социальную реальность : Сб. науч. ст. / Под ред. Е.Р.Ярской-Смирновой, П.В.Романова, В.Л.Круткина. — Саратов: Научная книга, 2007.
23. *Виноградский В.Г.* Российский крестьянский двор: социологический преданализ // Социологические исследования. — 2006. — № 7. — С. 54–60.

24. В поисках сексуальности / Под ред Е.А.Здравомысловой, А.А.Темкиной. — СПб.: Д.Буланин, 2002.
25. *Вышемирская И.* ВИЧ-активизм как стратегия выживания: исследование случая // Невидимые грани социальной реальности / Под ред. В.Воронкова, О.Паченкова, Е.Чикадзе. — СПб.: ЦНСИ, 2001. — Труды. Вып. 9. — С. 49–62.
26. Гендерное измерение социальной и политической активности в переходный период: Сб. научных статей / Под ред Е.А.Здравомысловой, А.А.Темкиной. — СПб.: ЦНСИ, 1996.
27. *Герасимова К.* Вербализация сексуальности: разговоры о сексе с партнером // Биографический метод в изучении постсоциалистических обществ. — СПб.: ЦНСИ, 1997. — С. 104–110.
28. *Гириц К.* Интерпретация культуры. — М.: РОССПЭН, 2004.
29. *Головаха І.* Соціальне значення асоціальних графіті (Побутовання та функції сучасних київських графіті) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2004. — № 2. — С. 64–77.
30. *Голод С.И.* Социология сексуальности: Современное состояние и тенденции // Социология молодежи / Под ред. В.Т.Лисовского. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 1996. — С. 231–239.
31. Голоса крестьян: Сельская Россия XX века в крестьянских мемуарах / Под ред. Т.Шанина. — М.: Аспект-Пресс, 1996.
32. *Горбач А.Н., Ковалева И.Д., Редько О.А., Сорока Ю.Г.* Нетрадиционные методы преподавания социологии // http://www.sociology.kharkov.ua/rus/net_met_1.php. — Х., 2001.
33. *Горбачик А.* Комп'ютерне опрацювання текстів у якісних і кількісних соціологічних дослідженнях // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — № 1. — С. 124–133.
34. *Готлиб А.С.* Социально-экономическая адаптация россиян: опыт сочетания качественной и количественной методологии в одном исследовании // Социология: 4М. — 2000. — № 12. — С. 5–24.
35. *Голофаст В.* Повседневность в социокультурных изменениях (размышления читателя автобиографий и биографических интервью) // ИНТЕР. — 2002. — № 1. — С. 67–74.
36. *Гуренко Е.Н.* Два года «встроенного наблюдения» // Социологические исследования. — 1990. — № 5. — С. 125–129.
37. *Даниленко О.* Роль якісних методів у дослідженні соціальних конфліктів // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — № 1. — С. 110–123.
38. *Даниленко О.* Язык конфликта в трансформирующемся обществе: от конструирования истории к формированию социокультурных идентичностей. — Вильнюс: ЕГУ, 2007.

39. *Даниленко О.А.* Лингвоконфликтологические эксперименты гарфинкелевского рода в социологии ретроспективе // *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : Зб. наук. праць. — Вип. 15. — Х: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2009. — С. 183–186.
40. *Демків О.Б.* Конструювання фреймів у комодифікації історичного минулого // *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : Зб. наук. праць. — Вип. 15. — Х: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2009. — С. 499–504.
41. *Дікова-Фаворська О.М.* Громадська діяльність осіб з функціональними обмеженнями здоров'я як форма самореалізації // *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : Зб. наук. праць. — Вип. 15. — Х: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2009. — С. 554–560.
42. *Дилігенський Г.Г.* Люди среднего класса. — М.: Ин-т Фонда “Общественное мнение”, 2002.
43. *Дитяча праця в неформальному секторі економіки України* / Під ред. Ю.Привалова. — К.: Компанія ЛІК, 2009.
44. *Долгих Е.* Миграционные процессы сквозь призму индивидуального жизненного опыта // *Судьбы людей: Россия. XX век.* / Под ред. В.Семенов, Е.Фотеевой. — М.: Ин-т социологии РАН, 1996. — С. 355–372.
45. *Дорогами семейных историй* / И.Дышлевой, Д.Ковалев (et al.); Под ред. Т.Ричардсон. — Одесса: Астропринт, 2002.
46. *Женская устная история. Гендерные исследования* / Сост. А.Пето. — Б.: ОФ «Центр издательского развития», 2004; 2005.
47. *Женщина и визуальные знаки* / Под ред. А.Альчук. — М.: Идея-пресс, 2000.
48. *Живыми остались только мы. Свидетельства и документы* / Ред. и сост. Б.Забарко. — К.: Задруга (библиотека Института иудаики), 1999.
49. *Жидкова Е.* Безработный, «не подходящий по возрасту» // *Рубеж.* — 2001. — № 16–17. — С. 66–86.
50. *Журавлев В.* История жизни бомжа // *Судьбы людей: Россия. XX век* / Под ред. В.Семенов, Е.Фотеевой. — М.: Ин-т социологии РАН, 1996.
51. *Запобігання торгівлі дітьми з метою їх використання для примусової праці та сексуальної експлуатації в Україні.* — К.: МОП ІПЕК Україна, 2003.
52. *Здравомыслова Е.А., Темкина А.А.* Анализ биографического нарративного интервью в исследовании идентичности // *Социальная идентичность: способы концептуализации и измерения* / Под ред. О.А.Оберемко, Л.Н.Ожиговой. — Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2004. — С. 200–222.

53. *Іванкова-Стецюк О.Б.* Народна культура в житті сучасного українського суспільства : Дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.03 / Л.: Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка, 1999.
54. *Іващенко Е.* «Профессия сильного человека» в период перемен: парадоксы современной идентичности украинской милиции // Национально-гражданские идентичности и толерантность: опыт России и Украины в период трансформации / Под ред. Л.Дробижевой, Е.Головахи. — К.: Институт социологии НАНУ; Институт социологии РАН, 2007. — С. 186–201.
55. *Ільїн В.І.* Власть и уголь: шахтерское движение Воркуты (1989–1998 годы). — Сыктывкар: Сыктывкарский ун-т, 1998.
56. *Ільїн В.* Город-концлагерь: социальная стратификация гулаговской Воркуты (1930–1950-е годы) // Стратификация в России: история и современность / Отв. ред. Ю.М.Рапопорт. — Сыктывкар: Изд-во СыктГУ, 1999. — С. 44–70.
57. *Ільїн В.І.* Драматургия качественного полевого исследования. — М.: Интерсоцис, 2006.
58. *Ілизаров Б.С.* И Слово воскрешает... или “Прецедент Лазаря”. 25 тезисов и развернутое дополнение к светской теории воскрешения. По материалам Народного архива. — М.; СПб.: Летний сад, 2007.
59. *Іпатова Л.* Православные женщины: пути воцерковления // Устная история и биография: женский взгляд / Ред. и сост. Е.Ю.Мещеркина. — М.: Ин-т социологии РАН; Невский простор, 2004. — С. 153–189.
60. Інститут Історії Церкви. 1992–2002. — Львів, 2002.
61. *Ісакова Н., Кавуненко Л., Велтер Ф., Смоллоун Д.* Підприємці-жінки в Україні: шлях у бізнес // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2004. — № 2. — С. 146–155.
62. *Кальная Н.Г.* Трансформація повсякденності у період возз'єднання Німеччини (за матеріалами листування із жителькою НДР) // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Зб. наук. праць. — Вип. 15. — Х: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2009. — С. 505–510.
63. *Касянчук М.Г., Лециньський Є.Б.* Аналіз ідентичностей чоловіків, які мають секс із чоловіками, в українському суспільстві // Український соціум. — 2008. — № 3 (26). — С. 17–29.
64. *Касянчук М.Г., Лециньський Є.Б.* Графіті як елемент гомосексуальної субкультури // Особистість і мегаполіс: Антропологічний аспект. — Донецьк: ДІСО, 2008. — С.131–137.
65. *Квале С.* Исследовательское интервью. — М.: Смысл, 2003.
66. *Киблицкая М.* Исповеди одиноких матерей. — М.: Эслан, 1999.

67. *Кісь О.* Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади // Україна модерна. — 2007. — № 11.
68. *Климова С.Г., Щербакова И.В.* «Челночество» и государство: этапы эволюции интересов // Россия реформирующаяся. Ежегодник / Отв. ред. М.К.Горшков. — Вып. 7. — М.: Ин-т социологии РАН, 2008. — С.389–405.
69. *Ковалев Е.М., Штейнберг И.Е.* Качественные методы в полевых социологических исследованиях. — М.: Логос, 1999.
70. *Ковалева И.Д.* Повседневность как предмет социологической рефлексии // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Зб. наук. праць. — Вип. 15. — Х: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2009. — С. 76–80.
71. *Козина И.* Особенности стратегии case-study при изучении производственных отношений на промышленных предприятиях России // Социология: 4М. — 1995. — № 5–6. — С. 65–90.
72. *Козина И.М.* Поведение на рынке труда: анализ трудовых биографий // Социологические исследования. — 1997. — № 4. — С. 55–64.
73. *Козлова Л.А.* Биографическое исследование российской социологии // Социологический журнал. — 2007. — № 2. — С. 59–87.
74. *Козлова Н.* Советский архив: чтение и переписывание // Журнал Индекс/ Досье на цензуру. — 2001. — № 14. — (<http://www.index.org.ru/journal/14/kozlova1401.html>)
75. *Козлова Н.Н.* Методология анализа человеческих документов // Социологические исследования. — 2004. — № 1. — С. 14–26.
76. *Козлова Н.* Советские люди: Сцены из истории. — М.: Европа, 2005.
77. *Козлова Н.Н., Сандомирская И.И.* «Я так хочу назвать кино». «Наивное письмо»: опыт лингво-социологического чтения. — М.: Гнозис-Русское феноменологическое общество, 1996.
78. *Кондратик Л.М.* Економічна моральність сучасного українського суспільства : Дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / К.: Ін-т соціології НАН України, 2009.
79. *Кононов И.Ф., Кононова Н.Б., Денщик В.Н.* Кризис и самоорганизация. Шахтерские города и поселки Донбасса в период реструктуризации угольной промышленности: социальные и экологические измерения. — Луганск: Альма матер, 2001.
80. *Кононов И.Ф.* Донбас и Галичина в зеркалах региональных сознаний (по материалам фокусированных групповых интервью) // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Зб. наук. праць. — Вип. 15. — Х: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2009. — С. 456–463.

81. Конструирование этничности / Под ред. В.Воронкова, И.Освальд. — СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин», 1998.
82. *Крижний С.* Повсякдення перших місяців (осінь 1941 — весна 1942 років) окупації Харкова в усних свідченнях і біографічних документах (у контексті соціологічного вивчення явища громадянського колабораціонізму) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2008. — № 2. — С. 118–140.
83. *Кристл И.* Как стать диссидентом // Биографический метод в изучении постсоциалистических обществ / Под ред. В.Воронкова, Е.Здравомысловой. — СПб.: ЦНСИ, 1997. — Труды. — Вып. 5.
84. Крутой пласт. Шахтерская жизнь на фоне реструктуризации отрасли и общероссийских перемен / Под ред. Л.Гордона, Э.Клопова, И.Кожуховского. — М.: Комплекс-Прогресс, 1999.
85. *Кудрявцева М.* Драматургия попрошайничества // Невидимые грани социальной реальности / Под ред. В.Воронкова, О.Паченкова, Е.Чикадзе. — СПб.: ЦНСИ, 2001. — Труды. Вып. 9. — С. 37–48.
86. *Кудрявцева М.* Нищие вчера и сегодня // Нищенство. Ретроспектива проблемы. Из серии “Нравы России” / Сост. Б.П.Миловидов. — СПб.: Крига, 2004. — С. 6–17.
87. *Кузнецов И.* Вариативность идентификации мигрантов в российских локальных социумах // Национально-гражданские идентичности и толерантность: опыт России и Украины в период трансформации / Под ред. Л.Дробижевой, Е.Головахи. — К.: Институт социологии НАНУ; Институт социологии РАН, 2007. — С. 143–158.
88. *Курманова Г.У., Башмакова Л.Н., Бутенко Е.Н.* Работники коммерческого сектора // Социологические исследования. — 2000. — № 5. — С. 51–59.
89. *Ленчовський Р.* Інтерв'ю про В.П.Чорноволенка (інтерв'ю із В.Паніотто і В.Хмельком) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2009. — № 1. — С. 7–31.
90. *Лобнер Н.* Проблема бедности молодежи и ее исследование через участие // Вестник Харьковского нац. университета им. В.Н.Каразина. — Сер. «Социологические исследования современного общества». — Х.: ХНУ им. В.Н.Каразина, 2007.
91. *Лагунова Е.* Женская биография: образование как судьбоносный фактор // Образованный класс: история, структура, современные особенности / Под ред. В.Голофаства. — СПб., 1997. — С. 55–62.
92. *Маздунянова Н.Я.* Биографические интервью с российскими социологами: методико-методологический аспект // Социологический журнал. — 2007. — № 2. — С. 88–108.

93. *Масалков И.* Ресурсы по качественным исследованиям в Интернете // ИНТЕР. — 2002. — № 1. — С. 107–108.
94. *Меренков А.В., Никитина М.Н.* Социальный портрет современной проститутки // Социологические исследования. — 2000. — № 5. — С. 47–51.
95. *Мертон Р., Фиске М., Кендалл П.* Фокусированное интервью / Под ред. С.А.Белановского. — М.: Ин-т молодежи, 1991.
96. *Мещеркина Е.Ю.* Личностный опыт перемены профессиональных занятий // Россия: трансформирующееся общество. — М.: Институт социологии РАН, 2001. — С. 449–462.
97. *Мещеркина Е.* Качественные методы в гендерной социологии // Гендерный калейдоскоп: Курс лекций / Под общ. ред. М.Малышевой. — М.: Academia, 2002. — С. 169–187.
98. *Мещеркина Е.* Социологическая концептуализации маскулинности. — Социологические исследования. — 2002. — № 11. — С. 15–25.
99. *Мещеркина Е.* Контекст и структурирование женской трудовой судьбы на заводе // Устная история и биография: женский взгляд / Ред. и сост. Е.Ю.Мещеркина. — М.: Ин-т социологии РАН; Невский простор, 2004а. — С. 132–152.
100. *Мещеркина Е.* Структура женской биографии в отличие от мужской // Устная история и биография: женский взгляд / Ред. и сост. Е.Ю.Мещеркина. — М.: Ин-т социологии РАН; Невский простор, 2004б. — С. 221–253.
101. *Миронович Д.* Головні тенденції та специфіка розвитку новітніх релігійних організацій в Україні (на прикладі неопротестантських груп) : Автореф. Дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / К.: Ін-т соціології НАН України, 2009.
102. Молодежная культура и ценности будущего / Отв. ред. А.Г.Козлова, М.С.Гаврилова. — СПб.: Verba Magistri, 2001.
103. *Мусиездов А.А.* Идентичность города: динамика образа Харькова в исторической ретроспективе // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Зб. наук. праць. — Вип. 15. — Х: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2009. — С. 488–494.
104. На корме времени. Интервью с ленинградцами 1930-х годов / Под ред. М.Витухновской. — СПб.: Нева, 2000.
105. Невгадане. Усні історії остарбайтерів / Авт., упоряд., ред. Г.Г.Грінченко. — Х.: Райдер, 2004.
106. *Никитина О.* Экзистенциальный выбор современной женщины между материнством и профессией: женские нарративы о профессиональном пути // Устная история и биография: женский взгляд / Ред. и сост.

- Е.Ю.Мещеркина. — М.: Ин-т социологии РАН; Невский простор, 2004. — С. 91–132.
107. *Новикова С.С.* Социология: история, основы, институционализация в России. — М.: Московский психолого-социальный ин-т; Воронеж: Модэк, 2000.
108. *Новикова Э., Карева Н.* История становления женского самосознания: ключевые фигуры движения за права женщин // Устная история и биография: женский взгляд / Ред. и сост. Е.Ю.Мещеркина. — М.: Ин-т социологии РАН; Невский простор, 2004. — С. 39–89.
109. *Нолл В.* Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920–1930-х років. — К.: Центр досліджень усної історії і культури «Родовід», 1999.
110. *Ньютсон Р.* Жебратство в Києві // Соціальна політика і соціальна робота. — 1997. — № 2–3.
111. Обзор работы с потребителями инъекционных наркотиков в Украине в контексте борьбы с эпидемией ВИЛ/СНІД. — К.: Центр соціальних експертиз ІС НАНУ, 2005.
112. *Омельченко Е.* Субкультуры и культурные стратегии на молодежной сцене конца XX века: кто кого? // Неприкосновенный запас. — 2004. — № 36. — С. 53–60.
113. *Омельченко Е.* Размытое начало: гомодебют в контексте сексуального сценария // ИНТЕР. — 2004. — № 2/3. — С. 74–86.
114. *Омельченко Е.* Нормальная молодежь: Пиво, тусовка, наркотики; Приложение: Посторонним вход не воспрещен: Нарративы, дневники, артефакты... аутентичные свидетельства за и против «нормализации» / Под ред. Е.Омельченко. — Ульяновск: Изд-во Ульяновск. гос. ун-та, 2005.
115. Отцы и дети: Поколенческий анализ современной России / Сост. Ю.Левада, Т.Шанин. — М.: Новое литературное обозрение, 2005.
116. *Павленко Ю.В., Кульчицкий С.* Помаранчева революція. — К.: Генеза, 2005.
117. *Пастушенко Т.* Створення Української Асоціації усної історії. — (http://keui.univer.kharkov.ua/oral_history/pastushenko.html).
118. Повседневность середины 90-х годов глазами петербуржцев / Под ред. И.Травина, Ю.Симпура. — СПб.: Европейский дом, 1999.
119. *Подшивалкіна В.* Авторська програма спецкурсу «Біографічний метод та особливості його використання в психології» // Психологія і суспільство. — 2004. — № 3. — С. 126–128.
120. *Подшивалкіна В.* З приводу застосування якісних методів у соціології, або Який досвід ми вивчаємо? // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2008. — № 4. — С. 197–206.

121. *Позднякова М. Е.* Механизм приобщения к наркотикам // Наркомания как форма девиантного поведения. — М.: Ин-т социологии РАН, 1997. — С. 5–12.
122. *Попов Д.* Российская интеллигенция в фотографиях: виртуальный мир вчера и сегодня // Визуальная антропология: новые взгляды на социальную реальность: Сб. науч. ст. / Под ред. Е.Р. Ярской-Смирновой, П.В. Романова, В.Л. Круткина. — Саратов: Научная книга, 2007. — С. 326–348.
123. *Попова И.М.* Повседневные идеологии. Как они живут, меняются и исчезают. — К.: Институт социологии НАНУ, 2000.
124. *Попова И.М.* 1989–1991. Диагноз времени (Одесситы о себе и переменах в обществе): Историко-социологические очерки. — Одесса: Астропринт, 2006.
125. *Попова И.П.* Профессиональный статус специалистов в меняющемся российском обществе. — М.: Наука, 2004.
126. *Попова И.П.* Специалисты депрессивных предприятий: стратегии поддержания профессионального статуса (по материалам биографических интервью) // Социологический журнал. — 2008. — № 1. — С. 84–99.
127. *Попова И.П., Бессокирная Г.П.* Изменилась ли мотивация труда рабочих в 1990-е годы // Мир России. — 2005. — № 4. — С. 105–137.
128. *Проноза А.В.* Солдатские рифмы — характерный элемент армейской субкультуры // Социологические исследования. — 1999. — № 9. — С. 129–132.
129. *Проноза О.В.* Географічний чинник у субкультурі військовослужбовців строкової служби (на прикладі впливу природи Криму) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2000. — № 2. — С. 91–98.
130. *Проноза А.В.* «Дедовщина» как социально-культурное явление: механизмы и формы воспроизводства : Дисс. ... канд. социол. наук: 22.00.03 / К.: НАН Украины; Институт социологии, 2005.
131. *Профатилова Л.Г.* Методическое пособие по курсу «Качественные методы в социологических исследованиях» для студентов. — Х.: Изд. центр ХНУ им. В.Н.Каразина, 2004.
132. *Профатилова Л.Г.* Возможности использования нарративного анализа в современном политическом дискурсе // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Зб. наук. праць. — Вип. 15. — Х: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2009. — С. 488–494.
133. *Профессии.doc.* Социальные трансформации профессионализма: взгляды снаружи, взгляды изнутри / Под ред. Е.Ярской-Смирновой, П.Романова. — М.: ООО «Вариант», ЦСПГИ, 2007.
134. *Расскажи свою историю* / Под ред. М.Дмитриевой, В.Соколова. — СПб.: «На дне», 1999.

135. *Рибциун О.В.* Українська соціологія: традиції, чинники, орієнтири розвитку (60-ті рр. XX — поч. XXI ст.) : Автореф. дис. ... канд. соціол. наук. — К.: Ін-т соціології, 2009.
136. Российская элита: опыт социологического анализа. Часть 2. Лидеры бизнеса о себе и об обществе / По ред. Бабаевой Л.В., Чириковой А.Е. — М.: Наука, 1996.
137. *Роткирх А.* Сексуальные биографии женщин двух поколений // Биографический метод в изучении постсоциалистических обществ. — СПб.: ЦНСИ, 1997. — С. 93–99.
138. *Русинова Н.Л., Браун Дж.В., Панова Л.В.* Социальные неравенства в здоровье петербуржцев в первом постсоветском десятилетии // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2003. — Т. 6. — С. 331–368.
139. *Рюль В.О.* Застосування методу case-study у роботі з дітьми вулиці // Наукові студії Львівського соціологічного форуму «Багатовимірні простори сучасних соціальних змін» : Зб. наук. праць. — Л., 2008. — С.244–249.
140. *Сабирова Г.* Как стать и остаться мусульманкой: опыт разных поколений // Устная история и биография: женский взгляд / Ред. и сост. Е.Ю.Мещеркина. — М.: Ин-т социологии РАН; Невский простор, 2004. — С. 191–220.
141. *Сандомирская И.* Родина в советских и постсоветских дискурсивных практиках // ИНТЕР. — 2004. — № 2/3. — С. 16–26.
142. *Свеженцева Ю.А.* Социокультурные аспекты приобщения к наркотикам: качественный анализ проблемы // Молодёжь и наркотики (социология наркотизма) / Под ред. В.А.Соболева, И.П.Рущенко. — Х.: Торсинг, 2000. — С. 84–129.
143. *Семенова В.В.* Качественные методы: введение в гуманистическую социологию. — М.: Добросвет, 1999.
144. *Семенова В.* Путь в предпринимательство: жизненные истории молодого поколения // Судьбы людей: Россия. XX век. / Под ред. В.Семеновй, Е.Фотеевой. — М.: Ин-т социологии РАН, 1996. — С. 390–411.
145. *Семихат Е.И.* Медиаобраз украинца: опыт социологического исследования советского кино // Наукові студії Львівського соціологічного форуму «Традиції та інновації в соціології» : Зб. Наук. праць. — Л., 2009. — С. 246–251.
146. *Серета В., Сусак В.* Програма курсу лекцій “Якісні методи соціологічних досліджень” // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2001. — № 4. — С. 180–187.
147. *Серета В.В.* Регіональні особливості історичних ідентичностей та їх вплив на формування сучасних політичних орієнтацій в Україні : Ав-

- тореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / К.: Ін-т соціології НАН України, 2006.
148. *Середа В., Малес Л.* Усна історія як метод і методологія: деякі проблеми створення та інтерпретації усної історичних джерел // Україна модерна. — 2007. — Т. 11. — С. 159–165.
149. *Середа В.В.* Місто як *lieu de memoire*: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова // Вісник Львівського національного університету ім. І.Франка. — Сер.: Соціологія. — 2008. — Вип. 2. — С.73–99.
150. *Сикорская Л.Е.* Толерантность в представлениях молодых российских и немецких волонтеров социальной работы // Социологические исследования. — 2007. — № 9. — С. 52–58.
151. *Симончук Е.В.* Механизм межпрофессиональной мобильности специалистов с высшим образованием // Подвижность структуры: Современные процессы социальной мобильности. — К.: Ін-т соціології НАН України, 1999а. — С. 135–149.
152. *Симончук Е.В.* Вынужденная профессиональная мобильность // Подвижность структуры: Современные процессы социальной мобильности. — К.: Ін-т соціології НАН України, 1999б. — С. 174–191.
153. *Симончук О.В.* Міжпрофесійна мобільність та зміна соціальної ідентичності : Дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.03 / К.: Ін-т соціології НАН України, 2000.
154. *Симончук Е.В.* Средний класс: люди и статусы. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2003.
155. *Симончук О.В.* Робітничий клас в Україні: тренди рекомпозиції структури // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — № 2. — С. 38–65.
156. *Скокова Л.Г.* Біографічний метод в соціології: історія і специфіка застосування : Дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.01 / К.: Ін-т соціології НАН України, 1999.
157. *Скокова Л.* Релігійна ідентичність в автобіографічних повідомленнях молоді: спроба соціологічної інтерпретації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2003. — № 2. — С. 98–121.
158. *Скокова Л.* Біографічні дослідження в соціології: традиція і сучасний досвід. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2004.
159. *Скокова Л.Г.* Якісні методи в соціології. Програма. — К.: КНУКІМ, 2006.
160. *Скокова Л.* Якісні дослідження в сучасній соціології // Соціологія : Навчальний посібник / За ред. С.О.Макеєва. — К.: Товариство “Знання”, 2008. — С. 524–563.

161. *Слободянюк А.Г.* «Знакове спорядження повсякденної взаємодії» в контексті соціальних змін (на прикладі сучасної України) : Дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Х.: Харьковський гос. ун-т, 2009.
162. *Смирин Г.* «Что с нами случилось»: мемуари узника Рижского гетто Георга Фридмана // Материалы X Ежегодной международной конференции по иудаике. — М., 2003. — Ч. 1. — С. 291–307.
163. *Сокурянская Л.Г.* Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода. — Х.: ХНУ им. В.Н. Каразина, 2006.
164. *Соловьева З.* Обитатели «Ночлежки» и других благотворительных организаций в перспективе социологии повседневности // Невидимые грани социальной реальности / Под ред. В.Воронкова, О.Паченкова, Е.Чикадзе. — СПб.: ЦНСИ, 2001. — Труды. — Вып. 9. — С. 25–37.
165. *Сорока Ю.Г.* Схема восприятия социального пространства в текстах массовой коммуникации : Дисс. ... канд. социол. наук: 22.00.01 / Х.: Харьковський гос. ун-т, 1999.
166. *Сорока Ю.Г.* Женщина у Окуджавы (женщина в мужском восприятии) // Постмодерн: новая магическая эпоха: трансформация гендера : Сб. статей / Под ред. Л.Г.Ионина. — Х., 2003. — С. 316–326.
167. *Сорока Ю.Г.* Трансформация структур восприятия социального мира (на примере русскоязычного кинематографа) // Посткоммунистические трансформации: векторы, измерения, содержание / Под ред. О.Д.Кущенко, С.С.Бабенко. — Х, 2004. — С. 308–327.
168. *Сорока Ю.Г.* Визуализации в преподавании социологии: кинофильмы, их использование и анализ // Социология в аудитории: искусство коммуникации : Научно-методическое пособие для преподавателей. — Х., 2004. — С. 55–65.
169. *Сорока Ю.Г.* Герої чи/та антигерої: символи минулого крізь різницю культурної компетенції жінок та чоловіків // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”. — 2008. — № 795. — С. 85–88.
170. *Соха М.В.* Безпритульні у соціальній картині міста // Наукові студії Львівського соціологічного форуму «Багатовимірні простори сучасних соціальних змін» : Зб. наук. праць. — Л., 2008. — С. 380–383.
171. Социальная динамика и трансформация профессиональных групп в современном обществе / Под ред. В.А.Мансурова. — М.: Изд-во Института социологии РАН, 2007.
172. Спогади. Життя як воно є : Альманах. — Х., 2006. — № 1.
173. «Столиця відчаю»: Голодомор 1932–1933 рр. на Харківщині вустами очевидців. Свідчення, коментарі / Упор. Т.Поліщук. — Харків; Нью-Йорк; Львів: Березіль, 2006.

174. *Страусс А., Корбин Дж.* Основы качественного исследования: обоснованная теория, процедуры и техники. — М.: Эдиториал УРСС, 2001.
175. Судьбы людей: Россия. XX век / Под ред. В.Семеновой, Е.Фотеевой. — М.: Ин-т социологии РАН, 1996.
176. *Суковатая В.* Бизнес-леди: мифы и реальность // Социологические исследования. — 2002. — № 11. — С. 69–77.
177. *Суковатая В.* Гендерная политика рекламы на постсоветском телевидении // Социологические исследования. — 2004. — № 2. — С. 65–70.
178. *Суковата В.* Гендерна ідентичність і конструювання пам'яті кризових моментів історії: жіночі стратегії виживання // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2009. — № 2. — С. 67–95.
179. *Темкина А.* Сценарии сексуальности и сексуальное удовольствие в автобиографиях современных российских женщин // Гендерные исследования. — 1999. — № 3. — С. 23–28.
180. Технології прикладних соціологічних досліджень : Навчально-методичний посібник. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2003.
181. «То була неволя...» Спогади та листи остарбайтерів. — К.: Інститут історії України НАНУ; Меморіальний комплекс “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”, 2006.
182. *Томпсон П.* Голос прошлого. Устная история. — М.: Весь мир, 2003.
183. *Троцук И.* Теория и практика нарративного анализа в социологии. — М.: Изд-во РУДН, 2006.
184. Український голокост 1932–1933: свідчення тих, хто вижив: У 10 т. / Ю.Мищик. — К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2003. — Т. 1.
185. Усна жіноча історія. Повернення: Історіографія сільських жінок в контексті суспільно-історичних факторів радянського і перехідного періодів. — К.: ЖЦ «Спадщина», 2003.
186. Устная история и биография: женский взгляд / Ред. и сост. Е.Ю.Мещеркина. — М.: Ин-т социологии РАН; Невский простор, 2004.
187. *Феннето Э.* Интервью и опросник: формы, процедуры, результаты. — СПб: Питер, 2004.
188. *Филиппова О.А.* «Футболіємо разом»: коллективное «производство» и «потребление» украинской национальной идентичности // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Зб. наук.праць. — Х.: Вид. центр ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2006. — Т. 2. — С. 258–265.
189. *Филиппова О.А.* Музей как публичное пространство конструирования и репрезентации идентичности: Приднестровье как case study // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Зб. наук. праць. — Х.: Вид. центр ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2007. — С. 401–409.

190. *Фотеева Е.* Социальная адаптация после 1917 года: жизненный опыт состоятельных семей // Судьбы людей: Россия. XX век. / Под ред. В. Семеновой, Е.Фотеевой. — М.: Ин-т социологии РАН, 1996. — С. 240–276.
191. *Хобта С.В.* Образы регионов: Восток и Запад Украины // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Зб. наук. праць. — Вип. 15. — Х: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. — С. 456–463.
192. *Цветаева Н.Н.* Практики и ценности в эпоху перемен (Анализ биографических материалов конкурса «Жить в эпоху перемен») // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2002. — Т. V. — № 4. — С. 137–146.
193. *Цветаева Н.Н.* Биографические нарративы советской эпохи // Социологический журнал. — 2000. — № 1/2. — С. 150–163.
194. Человек и его работа в СССР и после : Учебное пособие для вузов / Под ред. А.Здравомыслова, В.Ядова. — М.: Аспект Пресс, 2003.
195. *Чирикова А.* Женщина во главе фирмы. — М.: Ин-т социологии РАН, 1998.
196. *Чирикова А.* Женщина-директор в деловой и частной жизни // ИНТЕР. — 2002. — № 1. — С. 51–67.
197. *Чорноволенко В.П.* Про соціологію та соціальну структуру. Статті, інтерв'ю про нього, документи. До 80-річчя з дня народження / Упор. С.О.Макев. — К.: Ін-т соціології НАН України; КМІС, 2009.
198. *Чуйкина С.* Границы и повседневная жизнь диссидентской среды // Биографический метод в изучении постсоциалистических обществ / Под ред. В.Воронкова, Е.Здравомысловой. — СПб.: ЦНСИ, 1997. — Труды. — Вып. 5. — С. 38–41.
199. *Швед О.В.* Сексуальна експлуатація неповнолітніх як соціальне явище : Дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Х.: Харківський національний ун-т внутрішніх справ, 2006.
200. *Шнеер А.* Плен / В 2-х т. — Иерусалим, 2003. — Т. 1; Т. 2.
201. *Штейнберг И., Шанин Т., Ковалев Е., Левинсон А.* Качественные методы. Полевые социологические исследования. — СПб.: Алетейя, 2009.
202. *Штомпка П.* Визуальная социология. Фотографии как метод исследования. — М.: Логос, 2007.
203. *Штомпка П.* В фокусе внимания повседневная жизнь. Новый поворот в социологии // Социологические исследования. — 2009. — № 8. — С. 3–13.
204. *Шумов К.Э.* «Эротические» студенческие графиты // Секс и эротика в русской традиционной культуре / Сост. А.Л.Топорков. — М.: Ладомир, 1996. — С. 454–482.

205. Щедрина О. Профессиональная идентичность современной российской милиции и толерантность // Национально-гражданские идентичности и толерантность: опыт России и Украины в период трансформации / Под ред. Л.Дробижевой, Е.Головахи. — К.: Институт социологии НАНУ; Институт социологии РАН, 2007. — С. 167–185.
206. Щепанская Т. Система: тексты и традиции субкультуры. — М.: ОГИ, 2004.
207. Эпштейн М. Отцовство. Метафизический дневник. — СПб.: Алетейя, 2003.
208. Юрчак А. Миф о настоящем мужчине и настоящей женщине в российской телевизионной рекламе // Семья, гендер, культура / Под ред. В.Тишкова. — М.: Ин-т этнологии и антропологии РАН, 1997. — С. 389–399.
209. Юрченко І. В. Інституціоналізація волонтерського руху в Україні : Автореф. Дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.03 / К.: Ін-т соціології НАН України, 2009.
210. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. — М.: Добросвет, 1998. — С. 387–449.
211. Яневський Д. Хроніка «помаранчевої» революції. — Х.: Фоліо, 2005. (Сер. Помаранчева революція).
212. Ярская-Смирнова Е.Р. Социальные изменения и мобилизация ресурсов: жизненные истории российских инвалидов // ИНТЕР. — 2002. — № 1. — С. 39–50.

Інтернет–ресурси

- Центр независимых социологических исследований (Санкт-Петербург) — http://www.cisr.ru/publ_milieu.html
- Харківський центр гендерних досліджень — <http://www.gender.univer.kharkov.ua/>
- Московский центр гендерных исследований — <http://www.gender.ru/>
- Українська асоціація усної історії — http://keui.univer.kharkov.ua/oral_history/index.html
- Українська асоціація маркетингу — <http://uam.in.ua/rus/index.php>
- Проект «Международная биографическая инициатива» — <http://www.unlv.edu/centers/cdclv/programs/bios.html>
- Центр социологического образования при Институте социологии РАН — <http://www.sociology.ru/history.html>
- Вища школа соціології при Інституті соціології НАН України — <http://i-soc.com.ua/school/index.php>

- Український інститут національної пам'яті* —
<http://www.memory.gov.ua/ua/275.htm>
- Інститут історії церкви* —
<http://www.ucu.edu.ua/ukr/research/institutes/church.history/>
- Сайт про помаранчеву революцію* — <http://www.pomaranch.org.ua/>
- Архіви України* — <http://www.archives.gov.ua/>
- Архивы России* — <http://www.rusarchives.ru/map.shtml>
- Российский государственный архив новейшей истории* —
<http://www.rusarchives.ru/evants/exhibitions/new-receipts-rgani.shtml>
- Центр документації «Народный архив» (Москва)* —
<http://www.vmdaily.ru/article.php?aid=50237>
- Научный архив (историко-социологический) Института социологии РАН*
 — http://www.isras.ru/Scientific_archive.html
- Биографический фонд Социологического института РАН* —
<http://www.mirpeterburga.ru/desktop/projects/>
- Історичні архіви Європейських Співтовариств* — <http://www.arc.iue.it>
- Международное историко-просветительское правозащитное и благотворительное общество «Мемориал»* — <http://www.memo.ru/>
- Часописи Інституту соціології РАН, що публікують статті з якісних досліджень* — <http://www.isras.ru/Magazines.html>

Словник термінів

- Інституціоналізація якісної соціології** — набуття цією науковою дисципліною всіх атрибутів соціального інституту. Цей процес має низку етапів: поява різного роду публікацій і створення спеціалізованих періодичних видань; включення дисципліни до системи освіти, видання підручників і навчальних посібників із новій дисципліні, присудження професійних класифікацій і наукових ступенів з нової наукової спеціальності; створення спеціалізованих товариств і асоціацій; формування правил і норм професійної етики тощо.
- Усна історія** — підхід у соціогуманітарних дисциплінах, де в якості основного джерела інформації використовуються усні розповіді очевидців про події, в яких вони брали участь.
- Архів даних якісних досліджень** — це зібрання/фонди, які включають різноманітні за жанром документи особистого походження (автобіографії, біографії, біографічні інтерв'ю, спогади, генеалогії, щоденники, листи, сімейні хроніки, фотографії, відеоматеріали, аудіозаписи, малюнки, нотатки, тощо), стенограми фокус-груп, записи включеного спостереження, а також публікації науковців з аналізу та інтерпретації якісних даних різного типу.

Контрольні запитання

---

1. Які етапи процесу інституціоналізації якісної соціології в пострадянських країнах можна вирізнити?
2. Які фактори сприяли популяризації якісних методів у вітчизняній соціології?
3. Назвіть дослідницькі проекти вітчизняних соціологів, реалізовані в руслі якісної методології.
4. Які ще етапи є актуальними для завершення інституціоналізації якісної соціології в Україні?
5. Висловіть свою думку щодо ідеї і концепції Архіву даних якісних досліджень.

Теми рефератів

---

1. Колекції інтерв'ю з українськими соціологами як джерело реконструювання історії становлення вітчизняної соціології.
2. Тематика дослідницьких проектів, здійснених протягом останнього десятиліття за допомогою якісної методології в Україні.
3. Архіви документів особистого походження як емпірична база соціологічних досліджень.